

KONECZNY FELIKS KAROL – historyk, filozof historii, teoretyk cywilizacji, krytyk teatralny, publicysta, ur. 1 XI 1862 w Krakowie, zm. 10 II 1949 tamże.

Po ukończeniu Gimnazjum św. Jacka w Krakowie rozpoczął w 1883 studia na Wydziale Filozoficznym UJ, gdzie pod kierunkiem S. Smolki, W. Zakrzewskiego, M. Bobrzyńskiego studiował historię. Wykształcenie filozoficzne zdobył pod kierunkiem M. Straszewskiego. W 1888 uzyskał doktorat na podstawie pracy *Najdawniejsze stosunki Inflant z Polską do roku 1393*. Jako pracownik PAU prowadził badania w archiwach watykańskich (1889–1890). W latach 1897–1919 pracował w Bibliotece UJ, jednocześnie prowadził pracę oświatową i publicystyczną na terenie Śląska i Galicji, współpracował z Tow. Szkoły Ludowej i Klubem Słowiańskim. W latach 1905–1914 redagował „Świat Słowiański”, pisał recenzje przedstawień teatralnych do „Przeglądu Polskiego”. W 1919 został powołany na zastępcę prof. Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. W 1920 obronił na UJ rozprawę habilitacyjną pt. *Dzieje Rosji do r. 1449*, w której m.in. przedstawił swoją teorię cywilizacji. W latach 1922–1929 jako prof. kierował na Uniwersytecie Stefana Batorego Katedrą Historii Europy Wschodniej. Współpracował z „Kwartalnikiem Historycznym”, „Przełudem Powszechnym”, „Muzeum”, „Ateneum Wileńskim”, „Ateneum Kapłańskim”, „Tęczą”. W 1929 został pozbawiony przez władze państwowe katedry uniwersyteckiej i przeniesiony na emeryturę; powodem usunięcia była najprawdopodobniej prowadzona przez K. krytyka metod sprawowania władzy przez administrację państwową. W latach 30. K. przeniósł się do Krakowa. W tym okresie zaczął odchodzić od tematyki historycznej na rzecz nauki o cywilizacjach i zagadnień historyczno-religijnych. Publikował na łamach prasy katolickiej.

Dorobek naukowy i publicystyczny K. jest znaczący: 26 książek, ponad 300 rozpraw, broszur i artykułów. Najważniejsze prace: *Jagiello i Witold* (Kr 1893); *Głos w sprawie ludowej* (Kr 1896); *Dzieje Śląska* (Bytom 1897, Wwa 1999); *Życie i zasługi A. Mickiewicza* (Kr 1898); *Dzieje Polski* (I–II, Łódź 1902, Komorów 1997); *Dzieje Polski za Piastów* (Kr 1902, Komorów 1997); *Dzieje Polski za Jagiellonów* (Kr 1903); *Geografia historyczna* (Lw 1905); *Dzieje Rosji* (I: *Do roku 1449*, Wwa 1917; II: *Litwa a Moskwa w latach 1449–1492*, Wl 1929; III: *Schylek Iwana III, 1492–1505*, Lo 1984; wyd. całości: I–

III, Komorów 2003²); *Tadeusz Kościuszko* (Pz 1917, 1922², Wwa 1996); *Polskie logos a ethos. Roztrząsania o znaczeniu i celu Polski* (I–II, Pz 1921, Komorów 1996); *Dzieje administracji w Polsce* (Wl 1924, Wwa 1999); *O wielości cywilizacji* (Kr 1935, 1996; tłum. ang. *On the Plurality of Civilizations*, Lo 1962); *Rozwój moralności* (Lb 1938, Komorów 1997); *Święci w dziejach narodu polskiego* (Wwa 1939, 1988³). Pośmiertnie wydano: *Cywilizacja bizantyńska* (Lo 1973); *Cywilizacja żydowska* (Lo 1974); *O ład w historii* (Lo 1977, Wr 1999³); *Państwo w cywilizacji łacińskiej. Zasady prawa w cywilizacji łacińskiej* (Lo 1981; pod nowym tytułem: *Państwo i prawo w cywilizacji łacińskiej*, Komorów 1997); *Prawa dziejowe* (Lo 1982, Komorów 2001). Bibliogr. prac K. znajduje się w: F. Koneczny, *O ład w historii* (Wwa 1991, 170–180); P. Biliński, *Feliks K. (1862–1949). Życie i działalność* (Wwa 2001, 209–224).

Działalność naukowa K. koncentrowała się wokół badań historycznych, zwł. epoki średniowiecza w Polsce i Europie. Historię jako naukę K. pojmował jako typ poznania naukowego, którego naczelnym celem jest prawda; tak pojęta nauka historii jest rodzajem poznania nieodzownym dla właściwego rozwoju kultury. Historia to nauka o przeszłości człowieka, nauka, którą należy uprawiać obiektywnie i integralnie; historia „[...] nie jest to bynajmniej tylko sam zbiór opowiadań o królach i wojnach dla zaspokojenia ciekawości. [...] Historia jest to po prostu wytłumaczenie i wykazanie, dlaczego dziś jesteśmy takimi, jakimi jesteśmy, a czemu nie jesteśmy inni. Nasze zwyczaje i obyczaje, życie rodzinne, urządzenia życia publicznego, prawa, nasz język, [...] itd., to wszystko, nie od wczoraj dopiero pochodzi, ani też nie powstało gotowe jednego dnia, ale wyrobiło się historycznie [...]. Teraźniejszość jest dla myślącego człowieka zagadką [...]. Tę zagadkę rozwija historia. [...] Nauka o przeszłości jest tedy środkiem i narzędziem do pracy około przyszłości; jest potrzebna dla postępu” (*Dzieje Polski za Piastów*, Komorów 1997, 2–3).

K. dystansował się od modelu nauk historycznych wypracowanych w końcu XIX w. w Niemczech oraz od modelu nauk o charakterze „medytacyjnym”, historiozoficznym typu heglowskiego. Na metodę historii składają się, wg K., 3 zasadnicze etapy: 1) stwierdzenie istnienia (faktyczności) danego do wyjaśnienia stanu rzeczy; 2) interpretacja tego stanu, w której ukazuje się szereg związków przyczynowo-skutkowych; 3) wyjaśnienie faktu

przez ukazanie jego cywilizacyjnego podłoża.

K. stworzył pionierskie w języku pol. systematyczne opracowanie dziejów Rosji, w którym wykazał, że zasadniczy wpływ na kulturę ros. miała cywilizacja turańska (mongolska), będąca do czasów współczesnych zasadniczym czynnikiem życia publicznego ros. państwa. Znaczące jest opracowanie przez K. genezy państwa krzyżackiego, jego charakteru, jego polityki wobec Polski i Litwy. K. jako pierwszy na gruncie nauki pol. dokonał systematycznego opracowania dziejów Śląska, wskazując na pol. charakter tych ziem. Badając dzieje Polski od czasów najdawniejszych aż do XX w., podkreślał znaczenie cywilizacyjnych podstaw kultury pol., która od początku była tworzona na bazie cywilizacji łac.; kultura ta, tworzona głównie przez osoby ożywione duchem prawdy płynącym z Ewangelii, jest w swych podstawach chrześcijańska. Badaniami nad państwem krzyżackim, a następnie nad Prusami i Rzeszą niemiecką przyczynił się do ukazania bizantyńskich źródeł kultury niem., zwł. w dziedzinie życia publicznego, prawa i polityki. Badania K. pozwoliły ujrzeć w nowym świetle specyfikę tworzonych w Europie kultur i ich cywilizacyjne podłoże. Ważne są przeprowadzone przez K. badania cywilizacji żydowskiej, w których wykazał swoisty charakter tej cywilizacji, osadzonej na monolatrii i idei mesjanizmu narodowego.

FILOZOFIA HISTORII I CYWILIZACJI. Szczególnie ważna jest K. teoria cywilizacji, pojęta jako zwieńczenie i synteza rozważań historyczno-filozoficznych, opozycyjna do pozytywizmu historycznego, biologizmu, spekulacji historiozoficznej typu heglowskiego. Teorią tą zainteresowali się A. J. Toynbee oraz A. Hilckman – popularyzator myśli K. na Zachodzie. Swe analizy cywilizacji oparł K. na wieloletnich badaniach historycznych; naukę o cywilizacji uważał za historyczno-filozoficzne zwieńczenie dociekań nad ludzkimi dziejami.

Cywilizacja to, zdaniem K., metoda ustroju życia zbiorowego; obejmuje ona zarówno dorobek materialny, jak i duchowy człowieka, wypracowany w ciągu dziejów, a istniejący w kulturze człowieka. K. uważał, że w dziejach ludzkości funkcjonowało ponad 20 cywilizacji, z których do dziś przetrwały: łac., bizantyńska, turańska (o rodowodzie mongolskim), żydowska, arab., bramińska, chiń. Każda proponuje sobie właściwe rozumienie człowieka i spraw ludzkich, które są odzwierciedlone w tzw. quincunx (poglądy na

moralność, wiedzę, zdrowie, majątek oraz proporcję-harmonię tych czterech, przyjmowane przez członków danej cywilizacji) oraz w tzw. trójprawie (zespół norm prawa rodzinnego, majątkowego i spadkowego).

W opozycji do takich badaczy, jak O. Spengler i Toynbee, K. uważał, że cywilizacje nie muszą ulec zagładzie, ale też nie mają zapewnionego trwania. O ich istnieniu i trwałości decyduje współmierność urządzeń powstających w obrębie danej cywilizacji oraz ich zgodność z naturą ludzką. Cywilizacje są dziełem człowieka, jego kultury (decyzji), a zatem ich byt opiera się na ludzkim poznaniu, postępowaniu, wytwórczości i religijności. Za zaistnienie cywilizacji nie odpowiada ani rasa ludzka, ani język i jego rodzaje, ani religia, chociaż religia pełni niezwykle ważną rolę (mogą istnieć cywilizacje sakralne, np. żydowska, bramińska). Cywilizacje różnią się między sobą pojmowaniem czasu, rodzajem prawa (publicznego, prywatnego), stosunkiem prawa do moralności (etyki), formami zrzeczeń, jakie w nich powstają. Specyficzną formą zrzeczenia jest naród, który – zdaniem K. – ukształtował się w pełni jedynie w cywilizacji łac., gdyż tylko ta cywilizacja wdraża człowieka do pełni życia osobowego i postrzega go jako osobę, co jest koniecznym czynnikiem do zaistnienia bytu narodowego.

K. twierdził, że dzieje ludzkości można zrozumieć dopiero na tle ciągle rywalizujących cywilizacji. Między cywilizacjami nie ma syntez; mieszanki cywilizacyjne są główną przyczyną konfliktów światowych. Rodzaj cywilizacji determinuje politykę, ekonomię, prawo i państwo, formy życia rodzinnego, publicznego i indywidualnego człowieka. Z istniejących cywilizacji tylko cywilizacja łac. opiera się na kreacjonizmie, personalizmie, aposterioryzmie, dualizmie prawa publicznego i prywatnego, przez co umożliwia osobowy rozwój człowieka. Cywilizacja łac. jest dziełem Kościoła katolickiego, który wychował ludy na narody w duchu Ewangelii i etyki katolickiej.

SPECYFIKA CYWILIZACJI ŁAC. W Europie ścierają się, zdaniem K., różne kultury i tradycje – jednak istnieje wspólny pień cywilizacyjny, na którym rozwijają się poszczególne kultury narodowe. Nie ma jednej cywilizacji europejskiej – na terenie geograficznie pojętej Europy istnieją i nieustannie ze sobą rywalizują 4 cywilizacje: łac. (zachodnia), bizantyńska, żydowska i moskiewsko-kozacka (turańska). Cywilizacja Zachodu to cywilizacja łac., inne cywilizacje istniejące na terenie Europy mają orientalne pochodzenie; cechą

tych cywilizacji jest błędne rozumienie człowieka, jego potencjalności, dlatego cywilizacje te wytwarzają wiele przeszkód na drodze doskonalenia człowieka; przez swój aprioryzm, gromadnościową wizję człowieka, emanacyjne podstawy, monizm prawny, sakralizm, rodowy charakter – zadają gwałt człowiekowi i jego przyrodzonym prawom. Cywilizacja łac. zasadza się na personalistycznej wizji człowieka, na obecności nauki jako wolnego i doniosłego kulturowo typu poznania oraz na istnieniu prawa, będącego wyrazem dobra i słuszności. Cywilizacja łac. powstała w wyniku ewangelizacyjnej misji Kościoła katolickiego, który niosąc człowiekowi Ewangelię, jednocześnie przyniósł skarb racjonalnego poznania (naukę zrodzoną w kulturze gr.) i ład dobra (prawo z tradycji rzymskiej).

Zdaniem K., jedynie cywilizacja łac., proponująca obraz człowieka-osoby, faktycznie afirmuje człowieka, zarówno w życiu indywidualnym, jak i rodzinnym oraz publicznym; człowiek ma prawo i realną możliwość do realizacji dobra prawdziwego, godziwego, jest traktowany jako wolny i rozumny podmiot, zdolny do realizacji dobra. Podmiotowość człowieka wyraża się przez rozumne i dobrowolne akty decyzyjne, które są spełniane w życiu indywidualnym, rodzinnym, narodowym i państwowym; kultura Zachodu jest pomocna w przygotowaniu i usprawnieniu człowieka do właściwego postępowania.

K. podkreślał, że w formowaniu się cywilizacji Zachodu nie do przecenienia jest rola Kościoła katolickiego, który we wszystkich swych działaniach postrzegał człowieka właśnie jako osobę. Kościół katolicki wpłynął na życie społeczne człowieka w czterech ważkich momentach, bowiem każda misja katolicka niesie ze sobą 4 postulatory: 1) dożywotnie monogamiczne małżeństwo; 2) dążność do zniesienia niewolnictwa przez poszanowanie i moralny nakaz pracy; 3) zniesienie pomsty rodowej; 4) niezawisłość Kościoła od władzy państwowej, w imię niezawisłości w człowieku czynnika duchowego od siły fizycznej. Monogamia ugruntowała godność kobiety, a tym samym jej wolność; nierozzerwalność małżeństwa ochrania kobietę, ale przede wszystkim służy dzieciom, które w okresie wychowywania potrzebują stałości i wsparcia ze strony obojga rodziców. Zniesienie niewolnictwa stało się możliwe dzięki nieodmawianiu żadnemu człowiekowi prawa do używania rozumu oraz dzięki poszanowaniu pracy

fizycznej. Pomsta rodowa, znana jako jeden ze sposobów wymierzania sprawiedliwości, zakorzeniony w rodowym poczuciu sprawiedliwości, w cywilizacji łac. została zamieniona na sprawiedliwość wymierzaną przez sądy państwowe (władzę publiczną), dzięki czemu zaistniał jeden z państwowotwórczych czynników. Stąd K. upatrywał w Kościele katolickim czynnik państwowotwórczy, choć w żadnej mierze nie sakralizujący państwa i polityki. Państwo, podobnie jak jednostka, nie jest zwolnione z realizacji dobra moralnego. Niezawisłość Kościoła od władzy świeckiej jest w cywilizacji łac. jeszcze jednym wzmocnieniem człowieka, wpływającym tym razem z przekonania o wyższości pierwiastka duchowego nad sferą biologiczną i materialną, oraz jest wyrazem przekonania, że życie ludzkie nie kończy się na ziemi i nie może być sprowadzone do doczesnej, biologiczno-zmysłowej egzystencji. Specyficznym zrzeszeniem ludzi, istniejącym tylko w cywilizacji łac., jest naród; jego podstawa tkwi, zdaniem K., w życiu osobowym człowieka, w ludzkiej kulturze nadbudowanej na dobrowolnych i rozumnych aktach człowieka.

ZASADY CYWILIZACJI ŁAC. PODSTAWĄ ŻYCIA PUBLICZNEGO W NARODZIE I PAŃSTWIE POL. K. podkreślał konieczność pełnego realizowania zasad cywilizacji łac. w państwowości pol., życiu narodowym, rodzinnym i osobistym. Wielokrotnie wyrażał przekonanie, że „Polska albo będzie katolicka, albo jej nie będzie”, a tym samym uważał, że wszystko, co zmierza do wyrządzenia szkody Kościołowi katolickiemu, jest zarazem szkodliwe dla Polski. Stanowisko to łączyło się z tezą, że nieprawość w życiu publicznym powinna być tak samo potępiana jak w życiu prywatnym, a naturalnym i sprawiedliwym stanem jest nierówność (majątkowa, intelektualna, moralna) członków społeczności; może ona być znoszona tylko przez „równanie do góry”, czyli dobrowolne doskonalenie się ludzi i naśladowanie najlepszych, nigdy zaś przez działania państwowe, mechanicznie równające „do dołu”.

Życie społeczne w cywilizacji łac. wymaga postawienia pracy umysłowej przed pracą fizyczną; zmniejszanie różnic hierarchicznych w społeczeństwie jest możliwe tylko przez nieustanne doskonalenie intelektualne robotników, nigdy zaś przez „proletaryzowanie” inteligencji.

Podstawą wszelkiej własności w cywilizacji łac. jest indywidualna własność prywatna; własność ta stanowi podstawę wszelkich innych typów

własności. Podatki nie mogą niszczyć własności prywatnej; podatki od dóbr dziedziczonych po przodkach uważał za z gruntu niemoralne, stojące w sprzeczności z naturą łac. cywilizacji.

W życiu publicznym nie ma miejsca na „walkę klas”; za przejaw nedorzecznosci należy uważać tezę, że dobrobyt i pomyślność jednej warstwy społecznej może dokonać się kosztem innych warstw. Hegemonia jednej grupy społecznej stoi w sprzeczności z podstawowym sposobem odnoszenia się człowieka do innych, czyli solidaryzmem i przyjaźnią połączoną z życzliwością. Cywilizacja łac. wyklucza możliwość monopolizacji instytucji społecznych; państwo cywilizacji łac. ma podstawy w obywatelu i charakter obywatelski, a nie biurokratyczny i centralistyczny. Administracja państwowa winna być jak najmniejsza; jej rozrost jest świadectwem odchodzenia państwa od zasad cywilizacji łac.; istotnym czynnikiem jest natomiast samorząd obywatelski i decentralizacja; jedynie armia wymaga centralizmu, lecz armia nie może zajmować się polityką.

W działalności organizmów państwowych obecny jest przymus, natomiast organizmy społeczne działają na zasadzie dobrowolności. Dobro wspólne wymaga ograniczania ingerencji państwa w miarę wzrostu działań organizmów społecznych. Zasadniczym czynnikiem wyznaczającym kompetencje (cele, zadania) państwa jest szeroko pojęte bezpieczeństwo zewnętrzne i wewnętrzne jego obywateli. Państwo, podobnie jak obywatel, nie jest ani wszechmocne, ani nie stoi poza dobrem moralnym; dobro moralne stanowi granice działania obywatela, organizacji społecznych i państwa. Życie społeczne wymaga od kierujących nim większej sumienności i odpowiedzialności niż od tych, którzy stoją niżej, ale także ich równouprawnienie jest niesprawiedliwe. Jedność państwa i życia społecznego nie polega na jednostronności stosowanych metod, lecz na stosowaniu różnych metod, uzgodnionych z przedmiotem, prowadzących do skutecznej realizacji dobra wspólnego. Administracja państwowa w cywilizacji łac. nie podporządkowuje sobie obywatela, lecz dostosowuje się do niego; jej działanie jest uzależnione od liczby mieszkańców, poziomu oświaty, dobrobytu; w zależności od tych czynników powinna być zastępowana przez samorząd obywatelski.

Państwo cywilizacji łac. oparte jest na narodzie; państwo nie wytwarza

narodu, lecz pełni służebną wobec niego rolę; nie może przeszkadzać mniejszościom społecznym w tworzeniu innych narodów. Moralnym obowiązkiem Polaka jest służenie swojemu narodowi i państwu. Dobrobyt obywateli jest warunkiem koniecznym istnienia nowoczesnego państwa, natomiast ubóstwo obywateli jest przyczyną upadku państwa i narodu. Majątek państwa jest proporcjonalny do majątku obywateli, a źródłem dobrobytu obywateli jest ich praca, stąd działania zakazujące pracy lub ograniczające ją (ograniczanie jej rezultatów przez niesprawiedliwe podatki) są sprzeczne z rozumem oraz z dobrem obywatela i państwa. Filarem niepodległości państwa i narodu jest produkcja rolnicza i przemysłowa, związana z urbanizacją kraju, która pozwala na istnienie różnych zawodów i tworzenie zróżnicowanych społeczności.

Działalność naukowa pojawia się i funkcjonuje tam, gdzie jest wystarczający dobrobyt; istnienie nauki jest nieodzownym warunkiem istnienia kultury narodowej i potęgi państwa. Rozwój nauk teoretycznych, „czystych”, jest warunkiem koniecznym do rozwoju nauk stosowanych, praktycznych (techniki). Oświata jest konieczna dla kultury narodowej i trwania państwa, lecz oświata to jedynie upowszechnienie dorobku naukowego, który powstaje na uniwersytetach, stąd wszelka reforma edukacji jest uzależniona od zmian na uniwersytetach. Upadek nauki (upadek uniwersytetu) pociąga za sobą upadek oświaty wraz ze wszystkimi tego konsekwencjami; rozwój nauki (uniwersytetu) jest warunkiem dobrej oświaty, a to jest widoczne w życiu społecznym.

Państwo cywilizacji łac., jego stan i rozwój zależy do czterech zasadniczych czynników: moralności (prawości obywateli), nauki, produkcji, armii. Wszelkie działania oparte na metodach i założeniach rewolucyjnych powinny zostać usunięte z życia społecznego Europy i Polski.

A. Toynbee, *Preface*, w: F. Koneczny, *On the Plurality of Civilisations*, Lo 1962, VII–VIII; *Szkice z historii socjologii polskiej*, Wwa 1983; J. Barlik, *Czy kres cywilizacji łacińskiej? O historiozofii Feliksa K.*, *Chrześcijanin w Świecie* 18 (1986) z. 11–12, 150–162; Krapiec Dz XVI; Z. Pucek, *Pluralizm cywilizacyjny jako perspektywa myśli socjologicznej. (Na przykładzie poglądów Feliksa K. i Floriana Znanieckiego)*, Kr 1990; A. Hilckman, *Feliks*

K. i porównawcza nauka o cywilizacjach, w: F. Koneczny, *O ład w historii*, Wwa 1991, 110–149; tenże, *Induktywna filozofia historii*, w: tamże, 150–156; tenże, *Rozwój cywilizacji według prof. K.*, w: tamże, 77–87; tenże, *Wschód i Zachód*, w: tamże, 88–109; J. Skoczyński, *Idee historiozoficzne Feliksa K.*, Kr 1991; A. Bokiej, *Cywilizacja łacińska. Studium na podstawie dorobku historycznego Feliksa K.*, Legnica 2000; *Feliks K. dzisiaj*, Kr 2000; P. Grabowiec, *Model społeczeństwa obywatelskiego w historiozofii Feliksa K.*, Wr 2000; P. Biliński *Feliks K. (1862–1949). Życie i działalność*, Wwa 2001; R. Polak, *Cywilizacje a moralność w myśli Feliksa K.*, Lb 2001; L. Gawor, *O wielości cywilizacji. Filozofia społeczna Feliksa K.*, Lb 2002; P. Skrzydlewski, *Polityka w cywilizacji łacińskiej. Aktualność nauki Feliksa K.*, Lb 2002; A. Frątczak, *Feliks K. o państwie i wartościach*, Kr 2003; J. Skoczyński, *K. – teoria cywilizacji*, Wwa 2003.

Paweł Skrzydlewski